

ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ Α'.
ΑΡΙΘ. 3

Ἐν Πειραιεὶ Σεπτέμβριος
1883

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΗΣ
Δ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

HERBERT SPENCER

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Τὸ μὴ ἐπιστητόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη.

(Συνέχεια καὶ τέλος ἴδε προηγούμενον φύλλον ἀριθ. 4)

Ἐπάρχει ἔτι παρατήρησις τις, ἣν διαρκῶς ὀφείλομεν, νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, τοῦθ' ὅπερ οἱ ἐπιστήμονες ἡκιστα πράττουσι. Διότι ἀσχολούμενοι περὶ ἀληθείας ἤδη καθεστηκυίας, εἰθισμένοι δὲ νὰ θεωρῶσι τὰ ἄγνωστα πράγματα ὡς ἀντικείμενα μελλούσης ἀνακαλύψεως ῥέπουσι νὰ λησμονώσιν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἐφ' ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπικράτειαν αὐτῆς, ἀνίκανος εἶναι, νὰ κορέσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐρεῦνης. Ἡ θετικὴ γνῶσις δὲν πληροῖ, οὐδὲ θὰ πληρώσῃ ποτὲ ἅπαν τὸ στάδιον τῆς δυνατῆς νοήσεως. Μετὰ τὴν νεωτάτην ἀνακάλυψιν ἐγείρεται καὶ θὰ ἐγερθῇ αἰετοτε τὸ ζήτημα· τί ὑπάρχει ἔπειτα; Ὡς εἶναι ἀδύνατον, νὰ νοηθῇ ὅριον τοῦ χώρου καὶ ν' ἀποκλεισθῇ ἡ ἰδέα, ὅτι ὑπάρχει χώρος ἐπέκεινα τοῦ ὁρίου τούτου, δὲν δυνάμεθα, νὰ νοήσωμεν καὶ ἐξήγησιν ἀρκούντως ῥιζικὴν, ὥστε ν' ἀποκλείσῃ τὴν ἐρώτησιν· τί ἐξηγεῖ τὴν ἐξήγησιν; Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ἐπιστήμην ὡς σφαῖραν βαθμιαίως αὐξοῦσαν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ αὐξήσις αὐτῆς οὐδὲν ἕτερον φέρει ἀποτέλεσμα ἄλλ' ἢ πολλαπλασιάζει τὰ μετὰ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὴν ἀγνώστου ἐπαφῆς σημεῖα. Ἀ-

ναγκαίως ἄρα ὑπάρχουσιν ἐν ἐνδελεχείᾳ δύο ἀντίθετοι τοῦ νοεῖν τρόποι. Ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς νῦν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀσχοληθήσεται οὐ μόνον περὶ τὰ ἐξακριβωμένα φαινόμενα καὶ περὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τι μὴ ἐξακριβούμενον καὶ ὅπερ συνεπάγονται τὰ φαινόμενα καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν. Ἐπεταὶ δὲ ἐκ τούτων, ὅτι ἐὰν ἡ γνῶσις ἀδυνατῇ, νὰ ἔχῃ μονοπώλιον τὴν συνείδησιν, ἐὰν αἰετοτε ἔσται ἐφικτὸν τῷ πνεύματι τὸ νὰ φέρῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ ἀντικειμένων διαφευγόντων τὴν γνῶσιν, αἰετοτε θὰ ὑπάρξῃ θέσις διὰ τὴν θρησκείαν, ἀφ' οὗ ἡ θρησκεία κατὰ πάντας αὐτῆς τοὺς τύπους πασῶν τῶν ἄλλων δοξασιῶν διακρίνεται κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀντικείμενον λαμβάνει ὅτι διαφεύγει τὴν σφαῖραν τῆς πείρας.

Οὕτως ἄρα, ὅσον ἀνυποστήρικτοι καὶ ἂν δύνανται, νὰ ὦσιν αἱ ὑφεστῶσαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι, ὅσον ἄξεστοι αἱ συνιστῶντες αὐτὰς παραλογισμοί, ὅσον ἄτοπα τὰ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἐπινοηθέντα ἐπιχειρήματα, δὲν δυνάμεθα, νὰ παραγνωρίσωμεν, ἣν κατὰ πάσας τὰς πιθανότητας ἐγκλείουσι μυστηριώδη ἀλήθειαν. Ἐμπρότοις πιθανώτατον εἶναι, ὅτι αἱ εὐρέως διαδεδομέναι δοξασίαι δὲν στεροῦνται βάσεως, ἡ δὲ πιθανότης αὕτη παράδοξον προσκτᾶται κύρος ἐκ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν. Δεύτερον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ὑπάρχει καὶ οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ καὶ μόνη ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἔχει μεγάλην σημασίαν. Τέλος, «ἐπειδὴ ἡ μὴ ἐπιστήμη, ἥτις ἀνάγκη παραμενεῖ πάντοτε ἡ ἀντίθεσις τῆς ἐπιστήμης, εἶναι σφαῖρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα δύναται, νὰ κινῆται, ἔχομεν τρίτον γενικὸν γεγονὸς, ἐρχόμενον εἰς ὑποστήριξιν τῶν δύο πρώτων. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὦμεν βέβαιοι,

ὅτι αἱ θρησκείαι, καὶ τοι οὐδεμία αὐτῶν εἶναι ἀληθής, εἶναι ἐν τούτοις ἀτελεῖς εἰκόνες τῆς ἀληθείας.

§ 5. Ἐν πνεῦμα θρησκῶν παράλογον θὰ θεωρήσῃ καὶ τὸ νὰ δικαιολογήσῃ καὶ τὴν θρησκείαν, ὥσπερ ὁ ἐπιστήμων δὲν θὰ δυνήθῃ, νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπερασπίσεως τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὁμῶς ἡ ἐπιστήμη μείζονα ἔχει ἀνάγκην ὑπερασπίσεως ἢ ἡ θρησκεία. Ἐὰν ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες δυσχεραίνοντες διὰ τὴν μωρίαν καὶ τὴν διαφθοράν τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, δὲν τρέφουσι πρὸς τὴν θρησκείαν εἰμὴ περιφρόνησιν καὶ ἀποστροφὴν, ὑπάρχουσιν ἕτεροι τοσούτῳ βαρέως φέροντες, ἢ κατὰ τῆς θρησκείας οἱ σοφοὶ βάλλουσι καταστρεπτικὴν κριτικὴν, ὥστε συνέλθον κατὰ τῆς ἐπιστήμης τὰς βιαιοτάτας τῶν προλήψεων. Ἡ δυσφορία μὲν αὐτῶν δὲν ἐρεῖδεται ἀληθῶς ἐπὶ ἀποχρῶντων λόγων, ἀλλὰ σκέπτονται, ὅτι ἡ ἐπιστήμη συχνάκις ἐκλόνει τὰς προσφιλεστάτας αὐτῶν πεποιθήσεις, ὅτι δύναται ἐπὶ τέλους νὰ ἐκριζώσῃ πᾶν, ὅτι ὡς ἱερὸν ὑπολαμβάνουσιν, ἐξ οὐ μύχιον αἰσθάνονται τρόμον.

Τί εἶναι ἡ ἐπιστήμη; Ἰνα ἴδωμεν μέχρι τίνος βαθμοῦ ἡ κατ' αὐτῆς πρόληψις εἶναι παράλογος, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰ μὴ τις εἰς ἀνωτέραν περιωπὴν ἀνάπτυξις τῆς κοινῆς γνώσεως καὶ ὅτι ἂν ἀπορρίψωμεν αὐτήν, πρέπει καὶ πᾶσαν ν' ἀπορρίψωμεν γνώσιν. Ὁ θεοσεβέστατος τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν κακὸν θὰ εὔρῃ ἐν τῇ παρατηρήσει, ὅτι ὁ ἥλιος ἀνατέλλει ἐνωρίτερον καὶ δύει βραδύτερον, τὸ θέρος ἢ τὸν χειμῶνα, θὰ θεωρήσῃ μάλιστα αὐτὴν χρήσιμον βοηθὸν κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθημερινῶν αὐτοῦ ἔργων. Κάλλιστα! Ἀλλ' ἡ ἀστρονομία δὲν εἶναι, εἰμὴ σύστημα παρεμφερῶν παρατηρήσεων, γενομένων μετὰ πλείονος λεπτότητος ἀφορωσῶν εἰς μείζονα ἀριθμὸν ἀντικειμένων καὶ ἀναλελυμένων οὕτως, ὥστε νὰ καταδεικνύωσι τὴν πραγματικὴν τάξιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀνατρέψωσιν, ἄς περὶ αὐτοῦ ἔχομεν ψευδεῖς ιδέας. Ὁ σίδηρος ἰούται ἐν τῷ ὕδατι, τὸ πῦρ καίει, τὰ ἐπὶ μακρὸν διατηρηθέντα κρέατα σήπονται· ἰδοὺ ιδέαι, ἄς ὁ καχυποστότατος τῶν αἰρεσιάρχων θ' ἀσπασθῇ ἀφόδως καὶ θὰ εὐχαριστηθῇ ἐκ τῆς γνώσεως αὐτῶν. Ἐν τούτοις αὗται εἶναι ἀλήθειαι χημικαί. Ἡ χημεία εἶναι συλλογὴ παραπλησίων γνώσεων ἐξακριβωμένων, ἁρμονικῶς διατεταγμένων καὶ γενικευμένων οὕτως ὥστε δυνάμεθα, νὰ εἰπώμεν ἐξ ὅλων τῶν ἀπλῶν ἢ συνθέτων σωμάτων ὑποίας ἀλλοιώσεις ἐν οἰονδήποτε αὐτῶν θὰ ὑποστῇ ὑπὸ δεδομένους ὁρους. Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ πᾶσιν τῶν ἐπιστημῶν. Φύονται μὲν πᾶσαι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς κοινῆς πείρας, ἀυξάνουσαι δὲ περισυνάγουσιν ἀνεπαισθήτως γεγονότα ἀπώτερα, πολυαριθμώτερα, πολυπλοκώτερα ἀνευρίσκουσαι ἐν αὐτοῖς νόμους ἀλληλεξαρτήσεως παρεμφερεῖς πρὸς αὐτοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν περὶ τῶν συνήθων πραγμάτων γνώσιν ἡμῶν. Οὐδαμῶς δυνάμεθα, νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐντεῦθεν ἀρχεται ἡ ἐπιστήμη. Ὡς δὲ ἡ κοινὴ παρατήρησις ἔργον ἔχει τὸ νὰ πο-

δηγετῇ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν, οὕτω καὶ ἡ ἐπιστήμη ἔργον ἔχει τὸ αὐτό, ἔτι καὶ ὁσάκις τὴν λύσιν τῶν ὑψίστων καὶ τὰ μάλιστα ἀφηρημένων ἐπιδιώκει προβλημάτων. Διὰ τῶν βιομηχανικῶν μέσων καὶ τῶν διαφόρων τρόπων μεταφορᾶς, δι' ὧν ἐπρόκεισεν ἡμᾶς ἡ φυσικὴ κυβερνᾷ πληρέστερον τὸν κοινωρικὸν ἡμῶν βίον, παρ' ὅτι ἡ γνώσις τῶν ιδιοτήτων τοῦ περικυκλούντων αὐτοῦ ἀντικειμένων κανονίζει τὴν ζωὴν τοῦ ἀγρίου. Ἡ ἀνατομία καὶ ἡ φυσιολογία χειραγωγοῦσαι τὴν πρακτικὴν τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς ὑγιεινῆς ἀσκοῦσιν ἐπὶ τὰς ἡμετέρας πράξεις ἐπιρροὴν ἴσην σχεδὸν τῆς γνώσεως, ἣν ἔχομεν περὶ τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἐπιδράσεως τῶν περὶ ἡμᾶς στοιχείων ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος. Γινώσκουν ἐστὶ προβλέπειν, πᾶσα δὲ γνώσις ἐν τέλει βοηθῇ ἡμᾶς εἰς ἀπόκτησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ. Διότι ὡς εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ θέα ἀντικειμένου τινὸς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κωλύει ἡμᾶς τοῦ νὰ προσκόψωμεν ἐπ' αὐτοῦ, οὕτως εἶναι ὡσαύτως βέβαιον, ὅτι αἱ πολυπλοκώτεραι καὶ λεπτότεραι ιδέαι, αἱ τὴν ἐπιστήμην συνιστᾶσαι προφυλάττουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ προσκόπτωμεν ἐπὶ τῶν κωλυμάτων τῶν διεσπαρμένων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἣν βαδιζόμεν ἐπιζητοῦντες σκοποὺς ἀπωτέρους. Ἀρα, ἐπειδὴ οἱ ἀπλούστατοι ὡς καὶ οἱ περιπλοκώτατοι τῶν ἡμετέρων γνώσεων τύποι τὴν αὐτὴν ἔχουσι καταγωγὴν καὶ τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, τὴν αὐτὴν δέον νὰ ἔχωσιν καὶ τύχην. Λογικῶς σκεπτόμενοι εἴμεθα ἠναγκασμένοι ἢ ν' ἀποδεχώμεν τὰς εὐρυτάτας γνώσεις, ὅσας αἱ δυνάμεις ἡμῶν ἐπιτρέπουσι, ν' ἀποκτήσωμεν, ἢ ν' ἀπορρίψωμεν καὶ τὰς στενωτέρας γνώσεις, ἄς οἱ πάντες κατέχουσι. Δὲν ὑπάρχει λογικὸν δίλημμα· ἢ δέον νὰ δεχθώμεν τὴν διάνοιαν ἡμῶν ἐν τῇ πληρότητι αὐτῆς, ἢ ν' ἀποσκορακίσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν νηπιώδη διάνοιαν, ἣν κοινὴν ἔχομεν μετὰ τῶν κτηνῶν.

Τὸ δὲ ἐρωτᾶν ἐὰν ἡ ἐπιστήμη εἶναι πράγματι ἀληθής, ἴσον ἐστὶ καὶ τὸ ἐρωτᾶν ἐὰν ὁ ἥλιος παρέχῃ τὸ φῶς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεολόγοι τοσούτῳ ποσοῦνται συναισθανόμενοι, ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτῆς ἀδιαφιλονείκητον κέκτηνται ἀξίαν. Γινώσκει ἡ φατρία αὕτη, ὅτι κατὰ τὰ δισχίλια ἔτη, καθ' ἃ ἡ ἐπιστήμη ἠνδρώθη, τινὲς τῶν κυριωτάτων διαιρέσεων αὐτῆς τὰ μαθηματικά, ἡ φυσικὴ, ἡ ἀστρονομία προκείμεναι σκοπὸς τῶν προσβολῶν τῆς αὐστηρᾶς κριτικῆς τῶν ἀλληλοδιαδόχων γενεῶν ἐρρωμενέστερον οὐχ ἥττον ἀνέκυψαν καὶ ἠμπεδώθησαν. Οὐδ' ἄγνοεῖ, ὅτι τὰ ἴδια αὐτῆς δόγματα, τὰ ἄλλοτε ὑφ' ἀπάντων ἀναγνωριζόμενα, ἀπ' αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἀεὶ συνεχέστερον ἐτέθησαν ὑπὸ συζήτησιν, ἐν ᾧ τοῖναντίον τὰ δόγματα τῆς ἐπιστήμης, τὰ θεραπευόμενα κατ' ἀρχὰς ὑπὸ εὐαρίθμων καὶ σπανίως ἀναφαινομένων ἐρευνητῶν, προσεταιρίσαντο βαθμηδὸν τὴν γενικὴν ψῆφον, ὄντα νῦν, ὡς τὰ πολλὰ ἀλήθειαι ἀναμφίλεκται. Βλέπει ὅτι πανταχοῦ οἱ σοφοὶ τὰς ἀνακαλύψεις αὐτῶν ὑποβάλλουσιν ὑπὸ τὸν αὐστηρότερον ἐλεγχον, ὅτι ἡ πλάνη ἀνηλεῶς ἀποκαλύπτεται καὶ ἅμα ἀπο-

καλυφθεῖσα αποπτύεται. Γινώσκει τέλος, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δύναται, νὰ ἐπικαλεσθῇ μαρτύριον ἀσφαλέστερον ἔτι, τὴν καθημερινὴν ἐπαλήθευσιν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῆς προρρήσεων καὶ τοὺς ἀκαταπαύστους θριάμβους τῶν τεχνῶν, ἃς ποδηγετεῖ.

Ἐχθαίρειν ἐπιστήμην τοιαῦτα κεκτημένην δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐμπιστοσύνης εἶναι μωρία. Ἐὰν οἱ πρόμαχοι τῆς θρησκείας τυγχάνωσι συγγνώμης τινὸς ἕνεκα τῆς γλώσσης τινῶν σοφῶν, ἀνεπαρκῆς εἶναι τοῦτο πρὸς δικαιολόγησιν τῆς ἔχθρας αὐτῶν. Οὐ μᾶλλον δὲ τῇ ἐπιστήμῃ ἢ τῇ θρησκείᾳ καταλογιστέον τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν συνηγόνων ἐκατέρως. Καθ' ἑαυτὴν κριτέα ἡ ἐπιστήμη, μόνῃ δὲ ἡ διανοία ἡ ἄγαν διεφθαρμένη δὲν βλέπει, ὅτι εἶναι ἄξια παντὸς σεβασμοῦ. Εἴτε ὑπάρχει, εἴτε μὴ ἑτέρα ἀποκάλυψις, ἔχομεν μίαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τὴν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας ἀνακάλυψιν τῆς τάξεως τοῦ παντὸς χρέος ἐκάστου εἶναι ἡ κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτῇ ἐξέλεγχις αὐτῆς καὶ τοῦ ἐλέγχου γενομένου ἡ ἀγόγγυστος τοῦ νόμου αὐτῆς παραδοχῇ.

§ 6. Ἀναγκαίως ἄρα ὑπάρχει ἀλήθεια ἐν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ. Ὁ ἐξετάζων αὐτὰς ἄνευ προλήψεως ἀναγκάζεται νὰ συνάγῃ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι πανταχοῦ παρούσα, ὡς τις στήμων ἐν τῷ ὕφασματι τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι εἶναι γεγονότος αἰώνιου ἔκφασις, ἀφ' ἑτέρου δὲ, εἶναι σχεδὸν κοινὸς τόπος τὸ λέγειν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μέγα σύστημα ἀληθειῶν ὁσημέραι εὐρυνόμενον καὶ αἰεὶ ἐντελέστερον ἀπὸ τῶν πλανῶν αὐτοῦ καθαιρόμενον. Ἄλλ' ἐὰν ἡ τε θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐρείδωνται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος, δεόν νὰ ὑφίσταται μετὰ αὐτῶν θελελειώδης τις ἁρμονία. Διότι δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἀλήθειαι ἀπολύτως καὶ διηνεκῶς ἀνταγωνιζόμεναι πρὸς ἀλλήλας. Μόνον τῇ ἀρωγῇ τινος μανιχαϊσμοῦ, ὃν οὐδεὶς μετὰ τὴν ἡμῶν τολμᾷ, νὰ ὁμολογήσῃ, ἀλλ' ὅστις οὐχ ἤττον τὰς πλείστας τῶν δοξασιῶν κηλιδοῖ, ἡδύνατό τις, νὰ συλλάβῃ τοιαύτην ὑπόθεσιν. Καί τοι δὲ κατὰ βάθος τῆς κληρικῆς σεμνολογίας ὑπόκειται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι τοῦ Θεοῦ ἡ καὶ ἐπιστήμη τοῦ διαβόλου, οὐδ' ὁ βεβαιότατος τῶν αἰρεσιάρχων θὰ ἐτόλμα, νὰ ἰσχυρισθῇ θετικῶς τοῦτο "Ἄρα, ἂν μὴ τις προαιρῇται τοιούτου νὰ ὑπερμαχήσῃ δόγματος, ὀφείλει, νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ὑπὸ τὸν κατ' ἐπίφασιν ἀνταγωνισμόν πλήρης ἐπικρατεῖ ἁρμονία.

Χρέος λοιπὸν ἔχει ἑκάτερά τῶν μερίδων, ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν τοῖς ἰσχυρισμοῖς τῆς ἑτέρας ἀληθείας, ἃς δὲν ἐπιτρέπεται αὐτῇ νὰ περιφρονῇ. Ὁ ἄνθρωπος ὁ θεωρῶν τὸ σύμπαν ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἔποψιν δεόν, νὰ μάθῃ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι στοιχεῖον τοῦ μεγάλου παντὸς καὶ τούτου ἕνεκα θεωρητέα τοῖς αὐτοῖς αἰσθήμασιν, οἷοις καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ παντὸς τούτου μέρη. Ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν θεωρῶν τὸ

σύμπαν θὰ μάθῃ, ὅτι ἡ θρησκεία ὡσαύτως εἶναι στοιχεῖον τοῦ μεγάλου παντὸς καὶ τούτου ἕνεκα θεωρητέα ὡς ἐπιστημονικὸν ἀντικείμενον ἄνευ παραιτέρω προλήψεως ἢ καὶ πᾶσα ἄλλη πραγματικότης. Ὀφείλει θάτερά τῶν μερίδων, νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἑτέραν, νὰ πεισθῇ, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ ἑτέρᾳ στοιχεῖόν τι κοινὸν ἄξιον μελέτης καὶ ἀντιλήψεως καὶ ὅπερ ἄπαξ ἀναγνωρισθὲν ἔσται ἡ βάσις τελείας συνδιαλλαγῆς.

Τίνι τρόπῳ εὐρεθήσεται τὸ στοιχεῖον τοῦτο; Τίνι τρόπῳ διαλλακτέον τὴν θρησκείαν καὶ ἐπιστήμην; Τοιούτων εἶναι τὸ πρόβλημα, εἰς λύσιν τοῦ ὁποίου θ' ἀσχοληθῶμεν μεθ' ὑπομονῆς. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν φάρμακα τεχνητά, οὐδὲ συμβιβασμὸν ἐξ ἐκείνων, οὓς εἶδομεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν προταθέντες καὶ ὧν τὸ μὴ ἐδραῖον οὐδὲ τοὺς προτεινάντας λανθάνει. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ εὐρώμεν τοὺς ὅρους εἰρήνης πραγματικῆς καὶ διηνεκοῦς. Ὀφείλομεν ν' ἀναζητήσωμεν ἐκείνην τὴν ὑστάτην ἀλήθειαν, ἣν ἡ τε θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη θὰ δύνηνται ν' ἀναγνωρίζωσι καὶ ὁμολογῶσιν ἐν ἀπολύτῳ εἰλικρινείᾳ καὶ ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου κατὰ διάνοιαν περιορισμοῦ. Ἀποκρούομεν πᾶσαν ὑποχώρησιν· δὲν πρέπει ἡ μία τῶν μερίδων, νὰ ὁμολογήσῃ ὁμολογίαν, ἣν θ' ἀναγκασθῇ ν' ἀναιρέσῃ, ἀλλὰ δεόν βάσις τῆς διαλλαγῆς νὰ ᾖ ἀρχὴ οἰκεία καὶ κοινὴ ἑκατέρω. Ἀνακαλυπτέον ἄρα θεμελιώδη ἀλήθειαν, ἣν ἡ θρησκεία πάσῃ δυνάμει ὁμολογεῖ ἑαυτῆς χάριν καὶ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ ἣν ἡ ἐπιστήμη παντὶ σθένει ὁμολογεῖ ἑαυτῆς χάριν καὶ ἄνευ τῆς ἀρωγῆς τῆς θρησκείας καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὑπόσεως ἡ τε ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία τυγχάνουσιν οὖσαι σύμμαχοι.

"Ἡ, ὑπὸ ἑτέραν ἔποψιν, προτιθέμεθα νὰ συναρμόσωμεν τὰς κατ' ἐπίφασιν ἀντιθέτους πεποιθήσεις, τὰς ἀπορρεούσας ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τῆς θρησκείας. Ἐκ τῆς τῆξεως δὲ ἰδεῶν ἀνταγωνιζομένων, ὧν ἐκάστη περιέχει μόνον ἀληθείας, γεννᾶται αἰείποτε ἀνάπτυξις ὑπερτέρας. Οὕτως ἐν τῇ ζωολογίᾳ, ἅμα αἱ πλουτώνειοι καὶ αἱ ποσειδώνιοι ὑποθέσεις ἠνώθησαν ταχεῖα ἐγένετο πρόοδος· οὕτως ἐν τῇ βιολογίᾳ ἡ πρόοδος ἔρχεται ἀπὸ τῆς συγχωνεύσεως τοῦ δόγματος τῶν τύτων μετὰ τοῦ τῆς προσαρμογῆς· οὕτως ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἡ ἀνασταλεῖσα ἀνάπτυξις βαίνει ἐπὶ τὰ πρόσω, ἀφ' ἧς οἱ τοῦ Λῶκε καὶ οἱ τοῦ Καντίου μαθηταὶ ἀναγνωρίζουσι τὰς ἰδέας αὐτῶν ἰδέα ἐν τῇ θεωρίᾳ, καθ' ἣν αἱ κατὰ ῥυθμὸν δοκιμαὶ παράγουσι τοὺς τύπους τῆς νοήσεως. Οὕτως ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ, ἥτις προσλαμβάνει ἤδη χαρακτῆρα θετικόν, βλέπομεν ἑκατέραν τῶν δύο μερίδων τῆς προόδου καὶ τῆς τάξεως ὑποστηρίζουσαν ἀλήθειαν, ἥτις εἶναι τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἀρχῆς τῆς ἑτέρας μερίδος. Οὕτω δεόν νὰ ἔχῃ τὸ πρᾶγμα ἐπὶ εὐρυτέρας κλίμακος, προκειμένου περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἐκεῖ ὡσαύτως ὀφείλομεν ν' ἀναζητήσωμεν ἐννοίαν συνάπτουσαν ἐν ἐνὶ συστήματι τὰ συμπεράσματα ἑκατέρως αὐτῶν καὶ ἐκεῖ ὡσαύτως μεγάλα δεόν νὰ προσδοκῶμεν

ἀποτελέσματα ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης. Τὸ κατανοῆσαι πῶς ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ἐκφράζουσι τὰ ἀντίθετα μέρη τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἡ μὲν πρώτη τὸ ἐγγὺς ἢ ὁρατόν, ἡ δὲ δεύτερα τὸ ἄπω ἢ ἀόρατον, εἶναι ὁ σκοπός, ὃν προβαλλόμεθα, ἡ δὲ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως ἡμῶν μέλλει βαθέως, νὰ τροποποιήσῃ τὴν περὶ τῶν ὄντων γενικὴν ἡμῶν θεωρίαν.

Ἵπετύπωσα ἤδη τὴν μέθοδον, καθ' ἣν θ' ἀναζητήσωμεν τὴν κοινὴν ταύτην ἀρχήν, πρὶν δὲ προβῶμεν, εὐκαιρὸν εἶναι, νὰ πραγματευθῶμεν κατὰ βάθος τὸ περὶ μεθόδου ζήτημα. Ἵνα εὐρωμεν τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἐν ἣ ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη τείνουσιν ἀλλήλαις τὰς χεῖρας, ἀνάγκη νὰ μάθωμεν ὁποῖου εἶδους ἀλήθεια δύναται νὰ ᾖ αὕτη καὶ τίνα δέον, νὰ τραπῶμεν αὐτὴν ἀναζητοῦντες.

§ 7. Εὐρωμεν λόγον τινὰ γενικὸν ἐκ τῶν προτέρων πείθοντα, ὅτι ἐν πάσαις ταῖς θρησκειαῖς ἔτι καὶ ἐν ταῖς χυδαιστάταις ὑπόκειται βάσις ἀληθείας. Κατελήξαμεν δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι τὸ κοινὸν στοιχεῖον πασῶν τῶν θρησκειῶν, τὸ μόνον ὑπολειπόμενον μετὰ τὴν ἀμοιβαίαν ἀντίρρῃσιν τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν στοιχείων. Εἶδομεν πλὴν τούτου, ὅτι τὸ κατάλειμμα τοῦτο εἶναι βεβαιότατα μᾶλλον ἀφηρημένον πάσης οἰασθήποτε ὑφ' ἐστῶσης θρησκείας. Ἄλλ' εἶναι προφανές, ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία δὲν δύνανται, ν' ἀναγνωρίσωσιν ὡς κοινὴν ἀρχήν, εἰ μὴ πρότασιν πάνυ ἀφηρημένην. Οὐτε τὰ δόγματα τῶν ὁπαδῶν τοῦ τρισυποστάτου, οὐτε τὰ τῶν τοῦ ἐνιαίου, οὐτε ἡ ἰδέα τοῦ ἐξίλασμοῦ, καίτοι πάσαις ταῖς θρησκειαῖς κοινὴ, δύνανται, νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις τῆς περὶ εἰρήνης συνθήκης. Ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται, νὰ παραδεχθῇ δοξασίας τοιαύτης φύσεως, ἃ τε ὑπερβαίνουσας τὴν σφαῖραν αὐτῆς. Βλέπομεν ἄρα, ἐὰν θέλωμεν, νὰ κρίνωμεν ἐξ ἀναλογίας, οὐ μόνον ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀλήθεια τῆς θρησκείας εἶναι τὸ στοιχεῖον τὸ μάλιστα ἀφηρημένον τὸ ἀνευρισκόμενον ὑπὸ πάντας τοὺς τύπους αὐτῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο, τὸ μάλιστα πάντων ἀφηρημένον, εἶναι τὸ μόνον δυνάμενον, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐνωτικὸν σημεῖον μετὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ καταλήγομεν συμπέρασμα ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἐτέρου ἄκρου, ἥτοι ἀναζητοῦντες τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν τὴν δυναμένην, νὰ διαλλάξῃ θρησκείαν καὶ ἐπιστήμην. Προδήλως ἡ θρησκεία ἀδυνατεῖ βεβαίως, νὰ γένηται διδάσκαλος τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἐπιστήμης δογμάτων, οὐ μᾶλλον ἢ αὐτὴ αὕτη τῶν ἐκείνης. Ἡ ἀρχή, ἣν ἀνακηρύσσει μὲν ἡ ἐπιστήμη, ἡγεῖται ἰδιάν ἡ θρησκεία δὲν δύναται, νὰ ᾖ οὐτε μαθηματικὴ, οὐτε φυσικὴ ἢ χημικὴ, δὲν δύναται ν' ἀπορρέῃ ἀπ' οὐδεμιᾶς εἰδικῆς ἐπιστήμης· γενικευσίς τις τῶν φαινομένων τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τῆς ὕλης, τῆς δυνάμεως, δὲν δύνανται, νὰ γένηται ἰδέα θρησκευτικὴ. Ἐὰν ὑπάρχῃ ἐν τῇ ἐπιστῇ ἰδέα δυναμένη, νὰ γένηται ἰδέα θρησκευτικὴ, δέον, νὰ ᾖ γενικωτάτη πασῶν, ἐὰν ὑπάρχῃ γεγονός ὑπὸ τε τῆς ἐπι-

στήμης καὶ τῆς θρησκείας ἀναγνωριζόμενον, δέον, νὰ ᾖ τὸ γεγονός, ὃ πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι ὀφείλουσι τὴν ὑπαρξίν.

Ἄλλ' ἀφ' οὗ αἱ δύο αὗται μεγάλαί πραγματικότητες, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, εἶνε τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς διαφόρους ὄψεις τοῦ αὐτοῦ σύμπαντος, ἀναγκαίως ὑπάρχει μετὰ αὐτῶν ἁρμονία ῥιζική. Ἰσχυροὶ ἄρα πρόκεινται λόγοι πείθοντες, ὅτι ἡ ἀλήθεια ἡ μάλιστα ἀφηρημένη τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἀλήθεια ἡ μάλιστα ἀφηρημένη τῆς θρησκείας δέον νὰ ᾖ ἐκείνη, ἐν ἣ ἀμφότεραι συγχέονται. Ἡ μάλιστα δὲ περιεκτικὴ ἀλήθεια, ἣν ποτε ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι θὰ δυνηθῶμεν νὰ εὐρωμεν, ἔσται ἐκείνη, ἣν ζητοῦμεν. Διότι ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐνοῖ τὸν θετικὸν καὶ ἀρνητικὸν πόλον τῆς ἀνθρωπίνου νοήσεως ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἡ ὑπάτη τῆς ἡμετέρας διανοίας ἀλήθεια.

§ 8. Πρὶν μεταβῶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ κοινοῦ τούτου διδομένου, ἐπικαλοῦμαι τὴν ὑπομονὴν τοῦ ἀναγνώστου. Ἀναμφιβόλως τὰ τρία προσεχῆ κεφάλαια, ὁρμώμενα ἀπὸ ἐπόψεως σημείων διαφόρων καὶ τεινόντων εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, μικρὸν παρέξουσιν θέλγητρον. Οἱ μὲν περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐντρίβεις εὐρίσκουσιν ἐν αὐτοῖς πολλὰς ιδέας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συνήθεις αὐτοῖς, οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν ἀλλοτρίων πρὸς τὴν νεωτέραν μεταφυσικὴν μετὰ κόπου θὰ μὲ ἀκολουθήσωσιν.

Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα, νὰ παραιτήσωμεν τὰ κεφάλαια ταῦτα. Τὸ μέγεθος μάλιστα τοῦ πρὸς λύσιν προβλήματος θὰ ἐδικαίω ἡμᾶς, νὰ ὑποβάλωμεν εἰς σκληροτέραν δοκιμασίαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου. Διότι τὸ πρόβλημα τοῦτο πάντας εἶπερ τι καὶ ἄλλο διαφέρει ἀνεξαίρετως. Διότι καίτοι ἡ ἰδέα, εἰς ἣν θὰ καταλήξωμεν μικρὸν ἐπιδρᾷ ἀμέσως ἐφ' ἡμᾶς, κατ' ἀνάγκην ἐπιδρᾷ ἐμμέσως ἐφ' ἀπάσας τῆς ἡμετέρας σχέσεις, προσδιορίζει τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν τοῦ παντός, τῆς ζωῆς, τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως, τροποποιεῖ τὰς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ περὶ τοῦ κακοῦ ἡμετέρας ιδέας καὶ δι' αὐτῶν πάντα τὸν ἡμέτερον τοῦ ζῆν τρόπον. Εἶναι βεβαίως τοῦ πόνου ἀντάξιον τὸ μετεωρισθῆναι ἐπὶ σημεῖον ἐπόψεως, ἐν ᾧ παροίχεται ἡ φαινομένη μετὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀντίφασις καὶ ἐν ᾧ ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη συγχέονται.

Περαιτώσαντες τὰ προεισαγωγικὰ ταῦτα μέλλομεν ν' ἀσχοληθῶμεν περὶ τὴν σπουδαιότατην πασῶν τῶν μελετῶν.

A. I. ΤΣΙΜΠΟΥΡΑΚΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Ἡ κατὰ τὴν 14ην Ἀπριλίου συνεδρία τοῦ γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου.

Ἄσμενοι προάγομεν εἰς φῶς καὶ τὰς παρὰ τοῦ τρίτου ἀγορεύσαντος ἐν τῇ ὑστάτῃ τῶν κατὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ταύτην περίοδον συνεδριῶν τοῦ γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου διαφωτίσεις περὶ τριῶν ἀποσπασμάτων κατὰ τὴν Ὀλυμπίαν ἀνευ-